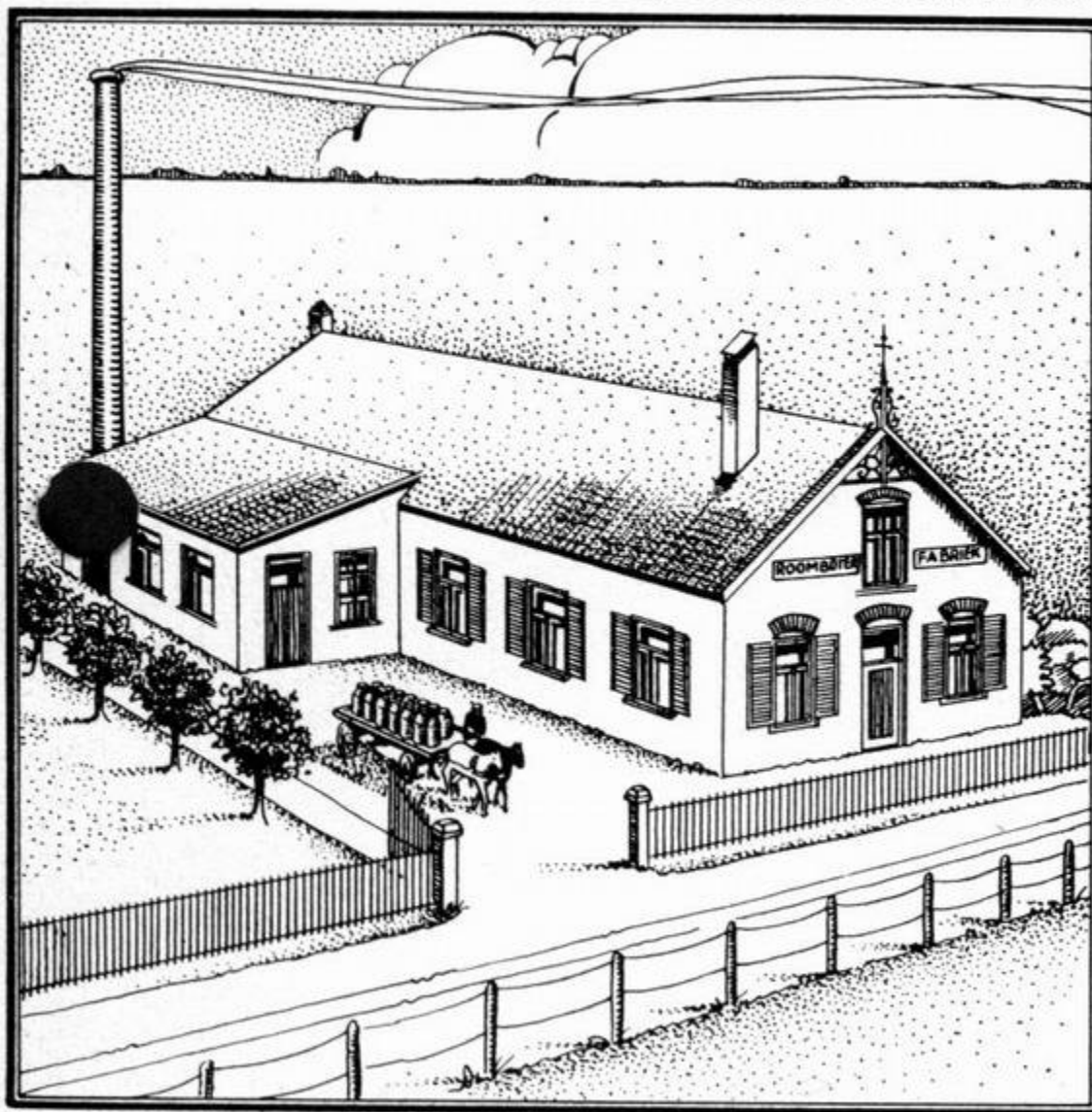

Coöperatieve Zuivelfabriek Didam

1891 - 1970

Bron: Oudheidkundige vereniging Didam
Nr. 3, april 1989.

De eerste fabriek in het GOZ-gebied, Didam. Gesticht in 1891.

DE ROOMBOTERFABRIEK VAN DIDAM.

door H. Tomas.

Tegen het midden van de vorige eeuw vonden er grote veranderingen plaats binnen de landbouw. Net zoals in de industrie ging de techniek met sprongen vooruit. Daarnaast zorgde het gebruik van kunstmest voor een grotere opbrengst per hectare. Met name in de periode 1850-1875 profiteerde de boerenstand van deze vooruitgang. Toch was de levensstandaard van de gemiddelde boer in deze tijd nog vrij laag. Tot overmaat van ramp waren bovengenoemde ontwikkelingen ook de oorzaak van een enorme crisis die de Nederlandse boeren hard trof.

De aanleg van spoorwegverbindingen tussen de prairiegebieden van de Verenigde Staten en de havens van de oostkust zorgden voor een geweldige aanvoer van tarwe vanuit deze landbouwgebieden. Door de vervanging van het zeilschip door het stoomschip waren ook de vrachtprijzen omlaag gegaan. Door deze oorzaken daalden de tarweprijzen in Europa aanzienlijk en het verbouwen van tarwe werd verliesgevend. De overige granen volgden spoedig. Ook met andere akkerbouwproducten ging het niet goed. De koolzaadteelt, die olie leverde voor verlichtingsdoelinden, werd vervangen door het gebruik van petroleum en gas. De meekrapswortel, waaruit rode verfstof werd gewonnen, werd vervangen door een product "aniline" dat uit koolteer werd bereid.

Rond 1880 begon deze crisis en beperkte zich in het begin tot de akkerbouw. Een gedeelte van de boeren schakelde vervolgens over op de veehouderij. Veel bedrijven konden echter de grotere melkstroom, die daar het gevolg van was, niet verwerken. De markt werd overspoeld door melk¹ en spoedig breidde de crisis zich ook uit over de veehouderij. De crisis had ook voor de Liemerse bevolking ernstige sociale en economische gevolgen.

Niet alleen een groot deel van de boerenstand leed er onder doch het grootste deel van de plattelandsbevolking werd getroffen. Hier kwam nog bij dat landen zoals Duitsland, Frankrijk en België, die de gevolgen van de crisis ook ondervonden, hun markten begonnen te beschermen. Nederland was voorstander van een vrije handel en werd daardoor overspoeld met producten vanuit andere landen. Ook waren de Nederlandse boeren export-markten kwijt geraakt omdat ze niet met hun tijd waren meegegaan. Een van die terreinen was de botermarkt. In de negentiende eeuw bestond er vanuit ons land en vooral uit Friesland een belangrijke uitvoer van boter naar Engeland. In de jaren 1870-1880 werd er door de Engelsen zoveel Friese boter van goede kwaliteit gekocht dat de vraag de productie verre overtrof. Om toch te kunnen leveren, haalde men uit heel Nederland en ook uit de Liemers de boter naar Friesland. Deze boter werd op de markt door handelaren of door de plaatselijke winkeliers opgekocht. Deze boter was echter van mindere kwali-

¹ Bedoeld wordt de producten van melk, boter (en kaas ?)

teit dan de Friese boter. Gedreven door winstbejag werd er ook door sommige boeren en handelaren² met de boter geknoeid. Hierdoor kreeg de Nederlandse boter op de Engelse markt in korte tijd een slechte naam. Al gauw ging opnieuw een stukje export verloren.

Tot dan toe maakte men de boter nog op de boerderij zelf. In Denemarken en Amerika begon de boterbereiding zich echter te verplaatsen van de boerderij naar de fabriek. Door de uitvinding van de melkcentrifuge door Leveldt in 1876 kon de melk op een efficiëntere wijze ontroomd worden. Na het aanbrengen van enkele verbeteringen kon in 1879 de centrifuge voor de continue bereiding van boter gebruikt worden. De Denen begonnen onmiddellijk de boterproductie fabrieksmatig ter hand te nemen.³ Meestal was dit door particulier initiatief maar ook kwam de coöperatieve vorm voor.

In 1882 werd de eerste Deense Coöperatieve boterfabriek in Hjedding (Jutland) in gebruik genomen. Door deze fabrieksmatige aanpak hadden de Denen een veel betere kwaliteit boter dan in Nederland. De Engelse markt ging voor de Nederlanders meer en meer verloren. Het eerst werd dit in Friesland onderkend. Zij trokken naar Denemarken om daar de kunst af te kijken. De fabrieksmatige aanpak werd door de Friezen al snel overgenomen. Oorspronkelijk was dit ook weer particulier initiatief.

Omdat de boeren ook hier spoedig zagen dat met de coöperatieve vorm een betere prijs voor de melk verkregen kon worden, stichtte men ook hier Coöperatieve Zuivelfabrieken. Zo begon men in 1886 met de eerste Coöperatieve Stoomzuivelfabriek in Friesland. In 1891 het jaar van oprichting van de Didamse boterfabriek stonden in Friesland 20 Coöperatieve en 31 particuliere Zuivelfabrieken.

De oprichting van de Didamse boterfabriek

Derk Reijers, een Didams zakenman, was gehuwd met een meisje uit Steenwijkerwold in de kop van Overijssel. Via de reizen naar zijn schoonfamilie kwam hij in aanraking met deze nieuwe manier om boter te bereiden. Thuis gekomen vertelde hij met enthousiasme over deze nieuwe mogelijkheden. Zijn verhalen sloegen aan bij verschillende belangrijke boeren in Didam. In de winter van 1890-1891 gingen Hendrik Jansen en Engelbart Thuis op reis naar een aantal Friese Coöperatieve boterfabrieken om zich daar te laten voorlichten. Ook hun reis moet een positieve indruk gemaakt hebben want op 11 maart 1891 besloten 101 Liemerse boeren (68 uit Didam, 19 uit Zeddam, 14 uit Wehl) tot de oprichting van de Coöperatieve Vereniging "Didamsche Coöperatieve Roomboterfabriek". Het werd de eerste boterfabriek buiten Friesland!

Het kapitaal werd verkregen door de uitgifte van aandelen van F 50,- aan ieder van de deelnemers. Verder namen H. Jansen, D. Reijers, E. Thuis, J. ter Laak ieder 10 aandelen H. Kersjes 8, W. Berendsen 5, J. Fierkens 4 en J. Ehringveld 3 aandelen. Johanna Thuis nam nog een aandeel van F 500,- in de nieuw te bouwen fabriek.

² En fabrikanten!

³ Pas na het verbeteren van de centrifuge door De Laval, in 1879, was deze geschikt voor ontroming, daarvoor werd in fabrieken de zg. Swarts-methode toegepast.

Op 26 maart werd een eerste ledenvergadering gehouden waarbij het huishoudelijk reglement werd vastgesteld en het bestuur en de commissarissen werden gekozen. Als bestuursleden werden gekozen:

H.Jansen, voorzitter; J.J. te Laak, secretaris; Mr. Kok, penningmeester; Als commissarissen werden gekozen: E.H.H. Thuis, D.A.H. Reijers, H. Kersjes, J. Fierkens, Th. Koenders allen uit Didam; H. Kersjes en J.B. Ehringveld uit Zeddum en H. Brugman en R. Menting uit Wehl.

Opname van de 'Roomboterfabriek' te Didam.

Bron: Techniekinederland.nl

Op 2 april werd het bouwen van de fabriek gegund aan J. Muskus te **Herwen** voor de som van F 6773,-. De totale stichtingskosten bedroegen F 17.625,57. Dit bedrag werd betaald met geld dat verkregen was door de uitgifte van aandelen (F 14.200,-) en een krediet van F 4000,- aan geleend geld.

De installatie van het ketelhuis en machinekamer werd uitbesteed aan de Fa. Stork uit Hengelo voor de som van F 3804,-. De zuivelmachines werden gegund aan Pytersen te Sneek voor de som F 3053,40.

De Didamse fabriek was vrij uniek. Zoals we al zagen was het de eerste zuivelfabriek buiten Friesland en was het tevens een van de eerste stoomzuivelfabrieken. Vanuit Didam zette de bouw van zuivelfabrieken zich voort in geheel Gelderland. In onze omgeving werd het voorbeeld het eerst gevolgd door **Doesburg** (1892).

Latere opnamen van de roomboterfabriek Didam aan de Spoorstraat.

Tot eerste directeur van de Didamse fabriek werd benoemd D.M. Brandsma te Steggerda. Hij was botermaker op een van de particuliere zuivelfabrieken in Frederiksóord en was tijdens de reizen van onze dorpsgenoten met hen in contact gekomen. Hij kwam naar Didam toe voor een jaarsalaris van F 700,- plus een aandeel in de winst. Het overig personeel bestond uit Jac. Verkerk en J. van Arnhem beiden voor een weekloon van F 5,- en een aandeel in de winst. Op 4 augustus 1891 was de opening en de in bedrijfstelling van de fabriek. De aanvoer van de melk werd verzorgd door:

Greffelkamp - Loil	L. Kok (F 1,09 per rit)
End - Dijk	H.Willemsen (F 0,83 per rit)
Wehl - Didam	J.Baars (F 1,40 per rit)
Zeddam - Didam	J.Vos, J. Pruis (F 2,16 per rit).

Op die eerste dag werd 2800 liter melk aangevoerd waaruit 187 pond boter werd gefabriceerd. Dit initiatief legde bepaald geen windeieren voor de Didamse boeren. De inkomsten in het eerste boekjaar, dat liep van 4 augustus 1891 tot 1 mei 1892, bedroegen F 37.363,09 en de uitgaven F 34.004,33. Het eerste nettoresultaat was dus F 3.358,76. 20% van dit bedrag was voor het bestuur, de commissarissen en het personeel, 80% van de winst werd uitgekeerd aan de aandeelhouders over de geleverde melk. Het mag dan ook geen verwondering wekken dat al spoedig andere zuivelfabrieken werden opgericht in de naburige gemeenten. Zevenaer volgde op 10 mei 1893, Angerlo 16 jan. 1894, Wehl 1 sept. 1894 en Azewijn 21 mei 1896. De Didamse fabriek bleef goed draaien.

Onderstaand een overzicht van de winst en de melkaanvoer per jaar (1 mei'92 tot 1 mei'93).

Datum	Melkaanvoer in Liters	Prijs per 100 Liter	Vetgehalte (gemid.)	Jaarlijkse uitkering aan leden.
1893	1.867.762	F 3,75	2.98	F 2544,76
1894	2.380.611	F 3,90	2.95	F 3909,91
1895	2.349.437	F 3,24	3.03	F 1580,17
1896	2.377.730	F 3,35	2.96	F 3186,79
1897	2.581.042	F 3,30	2.91	F 3137,82
1898	2.623.505	F 3,12	2.85	F 1485,10
1899	2.423.507	F 3,16	2.87	F 1764,83
1900	2.179.824	F 3,40	2.89	F 1053,92
1901	2.258.233	F 3,52	2.91	F 1519,74
1903	2.442.020	F 3,36	2.84	F 742,-
1905	2.021.205	F 3,46	2.85	F 510,35

Natuurlijk werden de bovenstaande hoeveelheden melk niet alleen door de leden der fabriek bijeen gebracht. Ook werd melk aangekocht van niet-leden. Zij kregen echter voor 100 liter melk maar F 3,- en waren dus slechter af.

Vanaf 1898 ging de hoeveelheid melk, die door de fabriek verwerkt werd, iets achteruit. De belangrijkste oorzaak was de oprichting van de zuivelfabrieken in de naburige gemeenten. Zij betrokken ook melk van de losse leveranciers. Daarnaast waren de Zeddamse leden in 1897 uitgetreden. Zij hadden de Azewijnse boterfabriek overgenomen. Om toch verzekerd te zijn van de levering van melk besloot men opnieuw leden aan te nemen. Van de 359 losse leveranciers besloten in het jaar 1905 210 boeren om lid te worden van de coöperatieve vereniging. Zij moesten een entreegeld van F 5,- per koe betalen.

Het aantal leden bleef groeien en bedroeg in 1941 522. De jaarlijkse uitkering aan de leden verdween. Dat het belang van de fabriek zich verder uitstrekte dan puur het zakelijk belang mag blijken uit het onderstaande chronologische overzicht:

- 18 febr. 1892. Inlichtingen gevraagd over het nut van pasteuriseren van de ondermelk.
- 25 nov. 1896. Besloten een O.M. Pasteur aan te schaffen, gezien gunstige resultaten in Winterswijk.
- 20 jan. 1911. Het nut van een fokvereniging besproken en tot de oprichting besloten.
- 10 juni 1913. Besloten F 100,- bij te dragen in het salaris van een aan te stellen veearts door de gemeente.
- 21 juli 1919. Aan de op te richten Land- en Tuinbouwschool te Didam werd 3 jaar lang een subsidie toegekend van F 200,-. 30 juni 1923. Vanaf 1 juni werd de melk naar vetgehalte volgens methode Gerber onderzocht en betaald.
- 16 maart 1934. Bestrijding der t.b.c. onder het rundvee, door de algemene ledenvergadering besloten, met oprichting van een t.b.c. bestrijdingsvereniging. De fabriek gaf een subsidie van 50 cent per onderzochte melkkoe of vaars.

Zagen we de fabriek in de eerste 25 jaar van haar bestaan opbloeien daarna ontstonden toch de eerste moeilijkheden. Het begon reeds in 1918 bij de benoeming van een nieuwe voorzitter van het bestuur. Verdachtmakingen vlogen over de tafel. In 1921 vond men steeds de sporen terug

van deze strijd. Daarnaast begon ook de fabriek te verouderen. A. Verheij, directeur van de landbouwschool, bracht een rapport uit en adviseerde tot modernisering van de fabriek.

Een commissie werd benoemd, die bestond uit J.R. Fierkens, E.H.H. Thuis, A. Verheij, A. Hylkema, rijkszuivelconsulent en F. Brandsma, de nieuwe directeur. Hij was zijn vader opgevolgd. In enkele vergaderingen werden de leden voorgelicht. Ook hier waren de meningen weer verdeeld. De heer Hylkema vond dat grondige modernisering noodzakelijk was en directeur Brandsma was van mening dat met weinig geld een einde gemaakt kon worden aan de mistoestanden. Kreeg in het begin de directeur gelijk toch was dit ook zijn ondergang. Op 15 november 1925 werd hij ontslagen. Tot nieuwe directeur werd J.H. Vennegoor benoemd die tot dan toe assistent-directeur bij de Coöp. Zuivelfabriek te Raalte was.

Uiteindelijk besloot de ledenvergadering op 5 mei 1926 met 436 tegen 68 stemmen tot modernisering van de fabriek over te gaan. De totale kosten bedroegen F 50.526.39. Hiermee waren de moeilijkheden nog niet voorbij. De crisis van de jaren dertig stond voor de deur.

In 1929 trad een sterke daling op van de wereldprijzen van de akkerbouwproducten. Door deze daling behaalden deze boeren een negatief resultaat. In 1931 volgde een daling van de veeteeltproducten, te beginnen met de varkensprijzen. Ook de zuivelproducten konden zich niet meer handhaven. Hoe miserabel de toestand was, kan afgeleid worden uit de onderstaande cijfers.

Jaar	prijs voor 100 liter melk
1928	F 7,25
1929	F 7,04
1930	F 5,78
1931	F 4,73
1.932	F 4,01
1933	F 3,84
1934	F 3,98

De prijs daalde bijna de helft in die jaren. Dit leidde tot een heftige concurrentiestrijd met o.a. *Coöperatieve Verbruikers Vereniging de Vruchtboom* in Didam, met de slijters van melk te Zevenaar en Zeddam. Tot overmaat van ramp ging directeur Vennegoor op 9 oct. 1933 met ziekteverlof. Gelukkig vond men een goede plaatsvervanger in de heer Wigman. Directeur Vennegoor kwam op 30 april 1935 weer in zijn functie terug.

Ook de tweede wereldoorlog had zijn gevolgen voor de boterfabriek. Na de oorlog probeerde men de draad weer op te pakken. In 1950 werd de boterfabriek uitgebreid met een kaasfabriek en werd enige jaren later de kantooruimte vernieuwd. Het kon echter de fabriek op de lange duur niet redden. Reeds in 1964 was de heer Vennegoor aan zijn AOW toe. Men verzocht hem echter te blijven vanwege de op handen zijnde schaalvergroting. Ook Didam ontkwam niet aan de tekenen des tijds. Door de geringe aanvoer van melk en de stijgende arbeidskosten moest tot samenwerking besloten worden.

Bij het vertrek van directeur Vennegoor op 1 mei 1967 besloot men samen te gaan werken met Vecomi in Renkum. Toch kon dit de fabriek niet redden. In 1970 werd ze uiteindelijk gesloten. In 1974 werd de fabriek in de Spoorstraat gesloopt zodat vele Didamse inwoners de fabriek niet meer gekend hebben.

Bronnen:

Drs W. Boshouwers In het spoor van kruis en ploeg. 50 jaren a.a.T.B
Jaarverslag 1941 Didamsche Coöperatieve roomboterfabriek
Liemers, Didam jaargang 1947 diverse nummers
Liemers, Didam jaargang 1954-55 no. 8
Liemers, Didam jaargang 1967-68 no. 6

Personeel van de boterfabriek Didam. Boven staand. Frans Bolder, Hageman en Vennegoor. Beneden. Hend Hansen, Jan Jansen (Weemstraat), Jan Horsting, Nerus Wigman, vader van J. Jansen.